

Valentin Putanec

ETIMOLOŠKI PRINOSI (13-15):

13. Ponovno o riječi *začinjavac* i *začinka*

14. Etimologija hrvatskih hapaksa adverb *ozoja*, imenice *ožoja* i adjektiva *ozojan*

15. Dodatak povijesti jezikoslovnih termina *rječnik* i *zvanik* u hrvatskom jeziku.

Autor pod ovim naslovom nastavlja svoja etimološka istraživanja. Raniji su prinosi: 1. *bikla*, 2. *filarka*, *piljarica* (Rasprave 13, 1987, 78-91), 3. *krilat*, 4. *nastačilo*, *stačilo*, *pustačelo*, *stačel*, 5. *vidulica*, *vijulica*, *fidulica* (Rasprave 14, 1988, 140-162), 6. riječ *šcavet* i sinonimi u hrvatskom jeziku, 7. stavak *-bran* u hrvatskim složenicama, 8. hrvatsko i slovensko prezime *Štajduhar*, 9. šibensko-rapsko prezime *Armolušić* (Rasprave 20, 1994, 281-297), 10. prilog za proučavanje etimologije riječi *avet* i *vrlet*, 11. apelativ i toponim *tabarina/Tabarina*, 12. etimologija riječi *oluja* (Rasprave 21, 1995, 187-200).

13. Ponovno o etimologiji riječi *začinjavac* i *začinka*

1. Budući da u svim slavenskim jezicima za pjevanje i pjesnički proizvod imamo dosta dobro manipulantan glagol *pēti* koji u našem jeziku može dobiti sve vrlo lako izvedive oblike za navedene radnje u vezi s pjevanjem i sastavljanjem pjesama (*pjevati*, *zapjevati*, *propjevati*, *dopjevati*, *pjevač*, *pjevačica*, *pjesma*, *pjesnik* i sl.), sigurno je da je svim filolozima i lingvistima upala u oči neobična pojava riječi *začinjavac* u Marulića i drugih, te odatle normalna tvorba *začinka* (P. Skok: sa *-ka* prema *popjevka*). Stoga se u vezi s pojavom ove riječi i njezinih izvedenica u nas razvila velika rasprava koja traje, može se reći, sve do danas. Zadnja oveća radnja o tom pitanju nalazi se u raspravi Petra Skoka *O stilu Marulićeve "Judite"* koja je 1950. objavljena u *Zborniku Marko Marulić* (proslava 500. obljetnice M. Marulića: 1450-1950), na stranama 165-241.

2. Pišući o carigradskim rukopisnima "Lugatima" iz konca 15. st. (upravo se radi o poliglotnim arapsko-perzijsko-grčko-srpskom i -hrvatskom priručniku za

učenje navedenih jezika; dva su *Lugata*, prvi, *A*, iz neposredno prije 1463, te *Lugat B* nešto iza 1482) ja sam u *Raspravama Zavoda za hrvatski jezik* br. 16 (1990) upozorio na neobično mijenjanje teksta *Lugata A* u tekstu *Lugata B* u vezi s grčkom riječi *ποιέω* "1. činim, 2. pjevam" te sam tu rekao da će ova pojava možda pomoći da se konačno riješi pitanje naših "začinjavaca", tj. pitanje kako je došlo do tog neobičnog termina u našem jeziku koji je kao i svi drugi slavenski narodi za pjevanje glasom i sastavljanje pjesama u pjesnika imao vrlo dobro u jeziku fiksiran glagol i mnoge izvedenice koje su mogle poslužiti u tvorbi za sve slučajeve gdje se u nas javlja termin *začinjavac* i *začinjati* te termin *začinka* za "pjesma". Stoga ovdje kanim nastaviti svoju analizu teksta obiju *Lugata* u vezi s prijevodom grčke navedene riječi u *Lugatima A* i *B* te s time u vezi upozoriti na to koliko nam ova analiza može pomoći da se konačno riješi etimološko postanje riječi *začinjavac* i sličnih riječi.

3. Tekst *Lugata A* objavio je Werner Lehfeldt godine 1989. pod naslovom *Eine Sprachlehre von der Hohen Pforte* u *Slavistische Forschungen*, 57. Naknadno je detaljne razlike između obiju *Lugata (A, B)* objavio u *Zeitschrift für Balkanologie*, nro 27(2), godine 1991. Pojava koja bi se mogla odnositi na problem *začinjavaca* nalazi se na f° 38a i f° 57b.

Evo tih tekstova:

A. 1. njemački prijevod:

... Der Dichter sagt: schwerer als das Todesgeschick ist die Trennung.

2. *Lugat A*:

grčki tekst: *Εἶπεν ὁ ποιητής ὅτι ἡ χωρισία τοῦ θανάτου δυσχερεστέρα ἐστίν.*

Lugat A: reče tvorac: istina, razlučenije od smrti pousilno je.

Lugat B: reče pjevalac: istina, razlučenije od smrti pousilnije je.

Analiza: za grčku riječ koja se odnosi sigurno na pjesnika, autora pjesme, u *Lugatu A* nalazimo kalk za grčku riječ ali tako da je slavensku riječ *tvoriti* upotrijebio kao prijevod za *ποιητής* koja dakako ima i značenje "autor pjesme". Zaključak kaže da autor *Lugata A* nije imao, ili nije znao, riječi za *pjesnik* pa je kalkirao drugo značenje grčke riječi. Zato je autor *Lugata B* na to mjesto stavio riječ koja doduše ne znači uvijek "pjesnik", nego prije svega "pjevač", ali to ipak dokazuje da je autor *Lugata B* zapazio da kalk iz *Lugata A (tvorac)* na tom mjestu ne može stajati.

B. 1. njemački prijevod:

Was lernst du bei ihm? Ich lerne die Redekunst, das Rechnen und das Briefeschreiben und die Poesie (i.e. Gedichte). Rezitier mir eine Kasside! Was für eine Kasside soll ich dir rezitieren? Rezitier mir was dir leichtfällt...

2. Lugat A:

grčki tekst: *Τί μανθάνεις παρ αὐτοῦ. Μανθάνω τὴν λογικὴν καὶ τὸ ψήρισμα καὶ τὰς ἐπιστολὰς καὶ τὰ ποιήματα. Ποίησόν μοι τροπάριον. Ποῖον τροπάριν ποιῶ σοι. Ποίησόν μοι ὃ εὐκόλον ἐστὶν ἐπὶ σέ.*

Lugat A: *Što učiš kon njega? Učim glagolenju i razlog i knjižice i pesne. Počni mi dugu pesnu. Koju dugu pesnu da počinju za tebe. Počni mi što je lasno na tebe.*

Lugat B: *Što učiš kon njega? Učim glagulenije i razloge i knjižice i pjesne. Popjevaj menije jednu dugu pjesnu. Koju dugu pjesnu da pjevam za tebe. Popjevaj mi što je lasno tebije.*

Analiza: *Lugat A* i *Lugat B* poznaju slavensku riječ *pjesma*, upravo “pjevana pjesma”. Za grčki *tropar* dolazi u perzijskom i turskom riječ *kasida*, a to je “poduža pjesma na arapskom, turskom ili perzijskom jeziku, rimovana na jednu rimu (nije kraća od 15 distiha, a može imati i preko 100 distiha, pohvalna je i uzvisuje neku osobu ili nešto” (cf. turcizme u Škaljića). Naš prevoditelj prevodi tu *tropar* upravo onako kako Škaljić opisuje *kasidu* kao *duga pjesma*. No za naš problem je najinteresantnije što prevoditelj koji zna za slavenski *pěti* (pjevati) i izvedenicu *pjesma* kada prevodi grčki glagol koji znači i “činiti” i “pjevati” za ovo drugo značenje uzima riječ *početi* (dakle ne činiti), i to tri puta: *počni mi pesnu, koju pesnu da počniju za tebe, počni mi što je lasno na tebe. Autor Lugata A* zna za slavenski glagol i njegove izvedenice pa ipak grčki glagol prevodi sa *početi*. *Lugat B* sve to ispravlja: *popjevaj dugu pjesmu, koju pjesnu da pjevam za tebe, popjevaj mi što je lasno tebije*. Moglo bi se misliti da je autor *Lugata A* preveo grčku riječ sa *činiti* (*učini mi dugu pjesmu*) ali nije nego sa *početi*, ali ne u značenju “incipere” nego u značenju “facere > pjevati”. Dakle bi se ovdje u *Lugatu A* radilo o kalkiranju grčkoga glagola koji znači prvotno “facere”, ali sa slavenskim *početi* u značenju “pjevati”. Ovaj *početi* “canere” nalazimo, doduše vrlo rijetko, i u nas, u *Regulama sv. Benedikta* i u psalmima za *začeti* drugdje (F. Fancev, *Građa HAZU* 15, str. 187. navodi: *počnite Gospodinu ispoviest* koji tekst u drugom

citatu glasi *začnite Gospodinu u hvali*).

Zaključak bi bio da je nekada i u našem jeziku postojala veza između *početi* "činiti > pjevati" i njegovih izvedenica sa *činiti* "facere". Ta veza bi se mogla ogledati u nastanku riječi *začinjati* i *začinjavac* ako se polazi od navedenih značenja naših glagola i od mogućnosti da se u našim riječima krije kalk za grčku riječ koja znači i "facere" i "canere, pjevati".

4. Dosadašnja rasprava u vezi s postankom naših riječi *začinjavac* i *začinika* uostalom se i kretala unutar pitanja da li se radi o *začeti* "incipere" ili o *činiti* "facere". Sada kada znademo da se u vrlo rano vrijeme javlja i značenje "facere" za *početi*, mislim da ćemo moći riješiti i problem postanka navedenih naših riječi. Petar Skok je u navedenom članku u *Zborniku Marko Marulić* podrobno opisao kako je tekla rasprava o postanku ovih riječi. On iznosi da je najprije mislio da se radi početno o čovjeku koji započinje pjesmu (*incipere = cantum imponere, Ducange*), tj. da se radi upravo o kalku prema *incipere*. Kasnije je iznio teoriju da se radi o kalku prema grčkom "poiētēs od poiein" (*Prilozi PP 18, 1938, 292-297*). Odgovorili su Fancev i Vaillant iznoseći protivne dokaze (*Građa HAZU 15, Nastavni vjesnik 48, Treći kongres slavista 1939, Revue des études slaves 19*). U *ERHS* je P. Skok ponovno iznio svoje mišljenje. Najprije pod -čēti (I,316) iznosi da bi prema prijevojnomoj stupnju na *i* (*početi, začeti: počinati, začinati*) mogla nastati *začinika* "sinonim: pjesma, prvobitno pjesma kojom počinje antiphona", navodeći i slučaj iz Martića (*Osvetnici 1,46: cure i mladići bijesni knade ("izmišljaju") drage začinke i pjesne*). Zatim pod *čin*² iznosi podulji tekst koji glasi: "Prema značenju polj. *skladacz* "pjesnik" od *skladati* (...) mogla bi se shvatiti radna imenica izvedena s pomoću čakavskog i kajkavskog nastavka *-(a)vac začinjavac*, gen. *-avca* (Marulić) "poeta" od *začinjati* "pjevati, otpjevati", prema čemu bi postverbal na *-ka začinika* f značio "ποιήσις, pjesma", ali je isto tako moguće tumačenje od *začinjati* "entonner", iterativ od *-čēti*(v.). Razvitak ovih za književnu povijest vrlo važnih termina u vezi je s crkvenim antifonama." Iz svega izlazi da se P. Skok nije uspio odlučiti o tome da li su naše riječi nastale prema glagolu *začeti* "incipere" ili *začiniti* "facere". Rješenje mislim da se nalazi upravo u pojavi koju vidimo u *Lugatu A* gdje se nalazi glagol *početi* sa značenjem "facere", kao kalk za grčki glagol *ποιέω* "1. činiti, 2. pjevati".

5. Naprijed smo kazali da postoji mogućnost da je u *Lugatima A i B* vršen kalk sa *početi* "facere" u vezi s grč. *ποιέω*. Međutim u našim terminima *začinjavac* (i ostalo) imamo prefiks *za-* gdje bi, ako se radi o kalku prema grčkom, imao zamijeniti *po-* u *početi*, u značenju *začeti* "facere". No gotovo sva značenja za *začeti* polaze od početnog značenja "incipere" (cf. *AR 21,741-745*). Od značenja koja bi išla u značenje "facere" postoji značenje "osnovati, uvesti, zasnovati", tj. "facere", u nas "učiniti" (primjeri su iz *AR*):

- a. *jubileuša papa začē i zapoveda v Rim hoditi.*
- b. *litanije za veliku stvar bihu začete.*
- c. *fratarski red koga on (Franjo) začē.*
- d. *mjesto kojeno si od Boga začeto.*
- e. *mogu rijeti da od mene bi začeta "Arijadna".*
- f. *začeta u srcu iliti u volji žestoka žalost.*
- g. *bez pomisli unaprijed začete.*

Vidimo da je stvarno u našem jeziku postojalo za *začeti* i značenje "facere, činiti", upravo "učiniti (perfektivum)".

No sada u vezi sa *začeti* naš AR donosi dvije vrste glagola (jednom neprelazno, drugi put prelazno s objektom), u značenju "(za)pjevati", ne u značenju "intonirati pjesmu".

Evo naših primjera, bez objekta:

- a. *vile začnu ([za]pjevaju) a pastijeri slušaju.*
- b. *vila druga začne sama (začne = [za]pjeva).*
- c. *poći ću malo začēt ([za]pjevati) uz leut da mi malankonija od srca otide.*
- d. *Andrija zlatar ki začē (aorist "zapjeva") i reče u njega slavan glas.*
- e. *kojijem (diplama) pastijer, budeć slavja, da š njim začne (= [za]pjeva).*
- f. *zače ovako Radmio (aorist "zapjeva").*
- g. *izraelsko pleme začni (= [za]pjevaj) kralju svih kraljeva.*
- h. *kada začne (= zapjeva), njoj odpjeva ljubav pjesni nebeskome.*

U navedenim primjerima može se raditi o "zapjevati" u značenju "stade pjevati" i "pjevati" ali nijednom o "intonirati, započinjati pjesmu".

Slijedeći su primjeri s objektom ili u pasivu:

- a. *kad budeš ti zažet (= [za]pjevati) prislatku pjesancu.*
- b. *začnimo (= [za]pjevajmo) svi pjesan iz glasa do nebi.*
- c. *koji ga silahu da kugod pjesan začne (= [za]pjeva).*
- d. *u lugu začnu (= [za]pjevaju) pjesni slavnoga Andrije zlatara.*
- e. *da začnem (= [za]pjevam) pisancu.*
- f. *pjesni od pira u veselju sad začnimo (= [za]pjevajmo).*
- g. *novu pjesan sad začnite (= [za]pjevajte).*
- h. *medene slatke pjesni da začnemo (= [za]pjevamo) svi uredno.*
- i. *nove pisni jur začnite (= [za]pjevajte).*
- j. *slatku ovu pisan začē (= zapjeva, aorist).*
- k. *diklice začēle (= zapjevale) ovaku pjesan.*
- l. *ne će nikada uđriti četru ali začēt (= [za]pjevati) ikakvu pjesan.*
- m. *začnite (= [za]pjevajte) nam kugod pjesan [za lat. *hymnum cantate nobis*].*
- n. *dokle se začne (= [za]pjeva) drugi psalam ... ki se začne (= [za]pjeva) s antifonom [za lat. *qui cum antiphona dicatur*].*

Ni ovdje ne nalazimo značenja “intonirati, incipere” nego samo “[za]pjevati”, tj. “izvršiti, ili vršiti, pjevanje čitava teksta, pjesme”.

6. Gledajući na naše značenje *začeti* “činiti”, zaista nas to može navesti na misao, budući da u svih slavina postoji dobro usidren u jezik i ničim ugrožen *pěti* “pjevati”, da se u svim slučajevima navedenim u točki 5, radi o kalku prema grčkom jeziku gdje grč. *ποιέω* znači i “činiti” i “pjevati”. U prilog tomu govorela bi prije svega area gdje se susreće glagol *začeti* “pjevati” s izvedenicama *začinati*, *začinjati*, *začinavac*, *začinjavac* (i ostale), a to je Dalmacija, Dubrovnik, Hrvatsko Primorje, Istra, gdje je grčki utjecaj trajno prisutan od antike do 12. st. (u Zadru do godine 1192. postoji grčka liturgija). No, i opet, činjenica da se u našem slučaju radi o *začeti* “zapjevati” premda postoji naš ničim ugrožen glagol *zapjevati*, sili nas da postavimo i pitanje nije li prvotno u našem jeziku ovaj glagol (*začeti*) bio imperfektivan pa je perfektivan u morfologiji postao tek kada je prvotni glagol bio izoliran u svijesti (deetimizacija) te ga je svijest nastojala sebi “tumačiti”, etimizirati s naslonom na neki postojeći glagol (reetimizacija, za termine usp. *Suvremena lingvistika* 7-8, 1974), u našem slučaju sa našim glagolom *začeti/začnem* “1. započeti, 2. činiti” kod čega je dakako u najstarije vrijeme mogao postojati i utjecaj grčkoga jezika koji je imao svoj glagol sa značenjem “činiti > pjevati”. Taj prvotni glagol bio bi istog porijekla kojeg je i naš poznati glagol *jačiti* “pjevati”, ali u starijem obliku **záčiti*, izvedenom od osnovnog **zak*. Radi se o grčkoj riječi *διάκωvos* = lat. *diaconus*, kraćeno grč. *διάκωs*, lat. *diacus*, koje je u sjevernoj Italiji dalo *zago* (lenizacija *c > g*). Oblici sa *za-* predstavljaju grčki dialektalni oblik koji se na latinskim natpisima reflektira kao *zaconus* (postoji u grčkom i dijalektizam *ζα* za prijedlog *διά* “kroz”, a na Balkanu lat. *Diana* > alb. *zanë* “djevojka”). Dakle je u nas na našoj obali gdje dolazi do spomenutog grčkog utjecaja od vremena antike, postojao od grč.-lat. *diaconus* i grecizam **zak*. Od tog **zak* normalna je tvorba po tipu *žâr > žáriti*, *mlák > mláčiti* glagol **záčiti*, u starini **zāčiti*, dakako u imperfektivnom značenju. Naknadno je spomenuta reetimizacija dovela glagol **záčiti*, naročito u slučaju presumiranog ali normalnog perfektivuma **záčnōti > *záčnuti/záčnem*, u vezu sa *zàčēti/zàčnēm*, kod čega je **začiti/*začnuti* promijenilo morfologiju i dobilo drugu akcentuaciju. Još i danas bi se neki primjeri, koje smo naveli u glavi 5. ovdje, mogli čitati s dugim uzlaznim akcentom na prvom slogu pa bismo tu imali normalnu vezu sa **záčiti*. Dalje su izvedenice: od *zàčēti* impf. *začinati*, u vezi s *činiti*, *začinjati*, pa zatim *začinalac*, *začinjalac*, (vjerojatno disimilacijom za gen. *začinjalca > *začinjavca*) *začinjavac*. Prema *začimati*, sa *-ka* prema *popjevka*, nastaje *začinka* (tako tumači postanje riječi P. Skok). Prema *začinka*, ako se misli na vezu sa *začeti* “incipere”, nastaje od *začeti* sinonim *začetka* (Divković: *pjevamo i začinamo popijevke i začetke*; Bogišićeva narodna pjesma: *u Budimu nije čuti ni popijevke ni začetke*; ovo će biti prošireno značenje kao u *začinka* “2. pjesmica koja se dodaje na kraju junačke pjesme da se čeljad što je slušala veliku

pjesmu razveseli”, nastalo vjerojatno opozitno prema značenju u *početak* s prefiksom *za-* kao *začetak*, “nešto što dolazi iza”, usp. *zaglavak* ili *zaglavlje* “svršetak”).

7. Sve potvrde za **záčiti/záčēti* sa svim izvedenicama dolaze iz kasnijeg vremena (iza 14. st., F. Fancev kao najstariju potvrdu za *začeti* “zapjevati” nalazi u *Regulama sv. Benedikta* iz 14. st.: *pevac...ki začne*, cf. *Građa HAZU* 15, 187), dakle kada je gotovo potpuno provedena deetimizacija i reetimizacija osnovnog glagola i kada jezik etimizira glagol s naslonom na *začeti* “incipere > facere” i *činiti* “facere”. Prema tome *začinjavac* u Marka Marulića (posveta Balistriliću: Judita je sastavljena “u versih po običaju naših začinjavac” i “po zakonu starih poet”) znači jednostavno ono što bi prema *jačiti* i *jačka* značila riječ *jačkar*, tj. “pjevač”, “pučki pjevač”. Dakako, ti pjevači (*naši* = pučki) su se mogli pojavljivati u crkvi, u kolu, u predstavama. Sve potvrde u *AR* u raznim oblicima to dokazuju (značenje “pjevati, zapjevati”):

a. (bez palatalizacije):

<i>začinanje</i>	“pjevanje” (Mikalja, Bella, Gradić, Bandulavić, Kašić, Akvilini).
<i>začinati</i>	“pjevati” (<i>AR</i> ima i “počinjati pjevanje”, uz “pjevati”: osim pod imenicom navedenih autora dolaze još u: Vetranić, Nalješković, Držić, Divković, Kanavelić, Kavanjin, Đorđić, Gundulić, Palmotić).
<i>začinalac</i>	“pjevalac, kantor, cantator” (Mikalja, Bella).
<i>začinalica</i>	“pjevačica, cantatrix” (Mikalja).
<i>začinka</i>	“1. pjesma, pjev, 2. pjesmica na kraju junačke pjesme (v. glava 6, pri kraju)”. Kasnije <i>začinka</i> znači i “pjevana pjesma” i “tekst pjesme”. U Baromićevu Brevijaru (1493) <i>Magnifikat</i> se zove <i>pjesma</i> (63b), tako isto <i>Pesan Zakarije Proroka</i> (66c), <i>Pesan Bl. Ambrozija i Augustina</i> (62b), <i>Pesan Tebe Boga hvalimo</i> (62b), a u “kvadirnama” 15.-17.st. stoji <i>Začinka Zakarija Proroka</i> , <i>Začinka Bl. Dive Marije</i> , ali se i tu <i>Te Deum</i> zove <i>pisan</i> , tako i <i>Pisan sv. Ambroza</i> (cf. Strohal, <i>Vienac</i> 1911, str. 143, 144). Dakle je <i>začinka</i> ovdje ono što je u latinskim tekstovima <i>canticum</i> (i tekst i pjev koji treba izvoditi), nije psalam. Dakle, <i>pjesma</i> i <i>začinka</i> su sinonimi od 15. st. nadalje. Tako je bilo i u najstarije vrijeme. Kao primjer za to navodim prijevod glagola i imenice u psalmu 97, redak 4-5 koji u <i>Vulgati</i> glasi:

Iubilate Deo omnis terra,
Cantate et exultate et psallite,
Psallite Domino in cithara,
In cithara et voce psalmi.

Prijevod u najstarijem tekstu (Vajs, *Psalterium palaeoslovenicum*, Prag 1916) glasi:

Vskliknete Bogu vsa zemlja,
Vspojte i radujte se i pojte,
Pojte Bogu našem u gusleh,
I v glase psalamsce.

U najstarijem "kroatiziranom" prijevodu koji je iz 14. st. *pjesma* i *začinka* se izjednačuju (v. *Psalmi Davidovi fra Luke Bračanina*, Zagreb 1917, izd. fra Petar Karlič):

Pojte Bogu sva zemlja,
Popivajte, radujte se i začinjajte,
Začinjajte u citari Gospodinu,
U citari i u glasu pisni.

b. (s palatalizacijom):

začinjanje

"pjevanje" (Bella, Stulli, Gundulić, Bernardin, Kašić, Kanavelić, Bijanković, Zanotti). Vrlo je poučan za značenje primjer iz Bernardinova *Lekcionara* (str. 150) koji za Eph. 5, 18-20: *sed implemini Spiritu Sancto loquentes vobismetipsis in psalmis et hymnis et canticis spiritualibus, cantantes et psallentes in cordibus vestris Domino (Vulgata, Eph. 5, 18-20)*, donosi: *da napunite se duhom svetim govoreći vam samim u psalmih i pisneh i začinjanjih duhovnih pojuće i začinjući u sarcih vaših*

Gospodinu (cf. Šetka, *Hrvatska kršćanska terminologija* III, 1963, 271).

Ovdje vidimo da su u Bernardina (1495) *psalmi* = *psalmi*; *himni* = *pjesme* (tekst), a *kantici* = *začinjanje*, *pjevanje*. Tekst *cantantes et psallentes in cordibus vestris* prevodi se sa *pojući i začinjući u srcih vaših*: *cantare* je *pojati*, a *psallere* je *začinjati* (*psallere* je "1. udarati u citaru, 2. pjevati psalme Davidove, valjda uz citaru").

Ovdje se može raditi i o kontaktnom sinonimu.

začinjati

"pjevati" (Stulli, Bella, Gundulić, Bernardin, Marulić, Vetranić, Lucić, Krnarutić, Luka Bračanin, Baraković,

Bandulavić, Kanavelić, Vitaljić, Đorđić, Bonačić, Nenadić, Marči). Za 19. st. navodim primjer za *začinjati* iz priče *Avelina Bakranina zgrade* Vebera Tkalčevića (*Djela* II, 167; na ovaj me je citat upozorila dr. Agneza Pantelić): *ljeti pod večer sastane se pred kućom djevojka s mladićem te začinju ljubezne pjesmice, od kojih se sav grad (Bakar) ori i razliježe.*

začinjavac

“cantator” (Marulić, Zanotti).

začinjavica

“pjevačica” (Zanotti).

začinjalac

“pjevač” (Stulli). Mažuranić, *Prinosi* 512, donosi da se u njegovovrijeme u Zagrebu nalazi prezime *Začinjalec* (to bi bila najsjevernija potvrda za termin, dakako ako je od *začinjati* “pjevati”, sufiks upućuje na južnu Hrvatsku).

začinjalica

“pjevačica” (Stulli).

8. Kada sam počeo pisati ovaj članak, bio sam pod dojmom pojave u *Lugatu A* i *B* gdje se grčki glagol (*ποιέω*) s dva značenja pojavljuje u kalku *tvorac* za *poētēs* i *početi* “pjevati”. Pod dojmom toga (*početi* “facere > pjevati”) mislio sam da se pojava riječi *začinjavac* (i izvedenice) može vezati uz naše glagole *začeti* “učiniti”, *začinati* i *začinjati* (odatle sve izvedenice). To sam smatrao metodski ispravnim postupkom. Tek u glavi 6. došao sam na misao da se u našim primjerima za *začeti* radi o trenutnim glagolima koji bi se mogli čitati i s uzlaznim dugim naglaskom na prvom slogu. Tako sam došao na misao da se tu prvotno i radi o drugom etimonu, dakako budući da se radi o riječi zabilježenoj na relativno uskom slavenskom terenu, o aloglotemu. Tako sam došao na stari grecizam naše obale prema grč. *διάκονος* koja je grčka riječ i inače u nas dobro potvrđena kao aloglotem u riječima *đak*, *žakan*, *jačka*, *jačkar*, *jačiti* “pjevati”. Grčka riječ znači u grčkom jeziku “1. sluga (sluškinja), 2. đakon (Novi Zavjet)”. Etimološki dolazi od grč. prefiksa *διά* “kroz, među, uz” i *ἐγκονέω* “užurbati se, s’empreser”. Riječ *đakon* u Novom Zavjetu i u kultu crkve općenito (cf. Šetka, *Hrvatska kršćanska terminologija* I, Šibenik 1940, str. 75-81) označuje “1. sluga, 2. rob kod stola, 3. kraljev sluga, 4. službenik Božji, 5. apostol, vjesnik evanđelja, 6. pomoćnik, 7. đakon, drugi red u crkvenoj upravi”. U značenju pod 7 glavna je briga đakona brinuti se oko siromaha, dijeliti pričest, čitati Evanđelje. Latinski se u *Vulgati* prevodi sa *minister*. U staroslavenskom dolazi i kraći oblik *dijakъ*, u nas od 15. st. *dijak* i *djak* te *đak*. U nas riječ znači “1. clericus, 2. scribe, pisar (naročito u feudalaca), 3. studiosus litterarum, student na školama, fakultetu, student teologije”. Pridjev *đački* znači “1. crkveni, klerički, 2. latinski”. Izvedenice *đačka* = *jačka* i *đačiti* = *jačiti* znače prvotno “pjevati latinske pjesme”, zatim i “pjevati (općenito)”. Na Cetini i danas *dijačiti* znači “pjevati u crkvi”. Oblici koji nas naročito interesiraju jesu s refleksom *za-* za *διά* – koji je refleks dijalektalan i u samom grčkom u prijedlogu *διά* = *ζα* “kroz” (Eolija) te za srednjolatinski *diacus* u mletačkom i furlanskom *zago*. Upravo od ovog grčkog

dijalektalnog oblika koji je mogao postojati na našoj obali u grčkom govoru kao *ζάκωνος = *ζάκος uz grčki oblik δίακος, dolazi naš presumirani oblik *zak te također naš presumirani oblik *záčiti (stariji akcentat: zāčiti prema zâk) koji se krije u današnjim našim riječima *začinjavac* i *začinka*.

9. U zaključku tvrdimo da je zamjena za sveslavenski glagol *pěti* i izvedenice u obliku *začinjavac*, *začinka*, *začeti* i sl., sve "pjevati", u stvari adaptirani grecizam prema grčkom dijalektalnom obliku i romanskom refleksu *zacus (od grč. δίακος). Ovaj je oblik mogao postojati na obali u nas u kultu zapadne i istočne crkve kao termin za đakona koji je u toj crkvi vršio i službu pjevača. Tu je službu u ćirilskoj i glagoljaškoj crkvi vršio isti službenik. Oblik *đakon* je dakako stalno bio obnavljan iz središnje crkvene organizacije (iradijacija aloglotema: tako službena crkvena vlast stalno unosi originalni *missa*, premda je nastupila adaptacija u obliku *maša* i *meša*) a *zak je prodro u pučki jezik. Oblik *đak* je iz kasnijeg vremena i tu s prijelazom *đ* > *j* daje *jačiti* i *jačka*, *jačkar*. Znači da su Hrvati na obali prvotno našli grecizam *zak te od njega načinili riječ *záčiti "pjevati". Nije isključeno da je grecizam preuzet od nekog starodalmatskoga oblika (u starodalmatskom nema lenizacije pa *zak ostaje, ne daje *zag) a taj je mogao postojati i paralelno s kasnijim hrvatskim oblikom *đak*. Kako nemamo potvrda starijih od 14. st. za sve ove tvorbe (*začinjavac*, *začinjati*, *začinka*), mogla bi se postaviti i teorija da je u osnovi svih njih jedan romanski adjektiv koji je u sintagmi poimeničen: od presumiranog starodalmatskog pridjeva na *-inus* dobivamo *zacina (*cantio*, *cantatio*) koja u hrvatskom daje *začina, u vezi s *popjevka*, *začinka*, a tek prema *začinka* nastaju glagol i glagolske imenice *začinati*, *začinanje*, zatim *začinjati*, *začinjanje*, pa *začinavac*, *začinjavac*. Dakle bi se radilo prvotno o romanizmu *začina > *začinka* koji se reflektira kasnije u hrvatskim slaviziranim oblicima. Moglo bi se čak misliti da je starodalmatski romanski oblik *zacina i presumirani glagol *zacinare već postojao u latinskom balkanskom kršćanstvu u vremenu od, recimo, 2. do 5. st. te da su ti oblici kasnije u 5.-7. st. preko istočne grčke liturgije (ćirilica i glagoljica su iz 9. st.) u Slavena davali grecizam *začina, *začinka*, *začinati* (palatalizacija je zaista kasnija) koji se grecizam pod utjecajem grčkoga jezika zatim veže uz grčki glagol te tu nastaje i vezivanje sa slavenskim glagolom *začeti* i *početi*, u značenju "facere", gdje se kalkira grčki glagol koji znači i "facere" i "cantare". Tako je u nas došlo do današnjeg stanja koje susrećemo u semantici i oblicima serije riječi *začinjavac* i *začinjati*.

Detalje o svim pitanjima koji se nameću u vezi s našim tvrdnjama o porijeklu naših riječi *začinjavac* i *začinka* treba i dalje proučavati i rasvijetljivati. Mi smo pokrenuli problem a rješenja koja smo dobili nametnula su se na osnovi činjenica koje smo detektirali. Konačno dodajem da se u prikazu nove teorije o postanku našega termina *začinjavac* i *začinka* nisam posebno pozabavio svim argumentima kojima su u svoje vrijeme nastupali Franjo Fancev i André Vaillant protiv Petra

Skoka - moji argumenti su posve novi i polaze od prvotno posve novog etimona pa nije ni bilo potrebno ulaziti u dublju analizu mišljenja koje su navedeni autori iznosili. Moja etimologija *zak < *diaconus* nalazi paralelu na kršćanskom Zapadu. Za Vulgatin navedeni *minister* (za grč. *διάκονος*) imamo isto značenje koje mi dajemo riječi *diaconus*: lat. *minister* je dalo u starom francuskom *menestre*, sa sufiksima *menestrel* (Provansa) i u Joinvillea *ménétrier* (13.st.) sa značenjima “pjesnik, glazbenik, seoski muzikant” (cf. A. Dauzat, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Paris 1938, str. 469). Isti je *menestrel* kasnije dao i u engleskom *minstrel* “pratitelj, versifikator, glazbenik”, još kasnije i u Americi u sličnom značenju. Ulogu službenika i pratitelja feudalaca koju kod nas vrši *dijak* i *đak*, vrši u Engleskoj navedeni *minstrel*.

14. Etimologija hrvatskih hapaksa adverba *ozoja*, imenice *ožoja* i adjektiva *ozojan*

1. Koliko mi je poznato, dosada nitko nije ni pokušao dati etimologiju riječi navedenih u naslovu ovoga članka (*ozoja*, *ožoja*, *ozojan*) koje su poznate naročito na osnovi izdanja *Judite* (prvo izd. 1521) Marka Marulića [Marulić: *bludeći ozoja s družbom starih poet, mnoga bo ozoja ondi bihu tada, nemoć zla ozoja*] te kasnijih pisaca Hektorovića (16.st.), Zoranića (1568) i Barakovića (1614, 1636). Autori se uglavnom obaziru na prvu riječ i njezina značenja koja se od sebe nameću: *AR* (1924-192) daje značenja “1. odviše, suviše, 2. veoma, vrlo, jako” (o trećem “nejasnom” značenju v. niže kada se govori o riječi *ožoja*). Vjekoslav Štefanić (1950) navodi značenje “veoma, mnogo, odviše”. Tako i svi drugi autori izdavači Marulićevih djela. Naročito je važno što je ovaj adverb potvrđen i u narodnim govorima (dijalektima): *AR* ga potvrđuje iz Dubrovnika (narodne poslovice), te Like [Bogdanović: *to bi ozoja (= previše) bilo da je dijete uradilo, a ne ti tako pametan*; Lastavica: *to je ozoja (= previše) da je on ne znam ko*]. Adjektiv *ozojan* potvrđen je u Barakovića (v. niže t.6.), a u najnovije vrijeme potvrđuje ga Anica Nazor u rukopisnom glagoljskom *Lucidaru* iz 15. st. (rukopis se čuva u Sieni, Italija): *ozojno zlato*, s parafrazom *ono se zna bolje na ognju nere drugdi* (cf. *Filologija* 24-25, 1995, 288; autorica prevodi adjektiv sa “prevelik” koje navodi *AR*: “onaj kojega je ozoja, prevelik”).

2. Na osnovi navedenih potvrda izlazi da je area ovih riječi smještena na prostoru od Dubrovnika do Zadra (s otočjem koje tom prostoru pripada). Slučaj Like upućuje na utjecaj koji okolica Zadra vrši na prostor pod Velebitom. Area se dakle ovih riječi nalazi na relativno uskom hrvatskom obalnom području.

3. Što se tiče etimologije ovih riječi, navodim da *AR* (Tomo Maretić) daje poznatu formulu “postanje tamno” te kritički ipak odbacuje misao da “nije prilike” da bi adverb *ozoja* dolazio od tal. *assai* s kojim se doduše slaže u značenju (tal.

assai = *dosta, vrlo, suviše*). Petar Skok (*ERHS* 2, 581-582) daje podatke o potvrdama iz pisaca i s tereña (Lika) sa značenjima prema *AR*-u, ne dajući nikakve etimologije. Jedino se zadržao na tome da upozori na postanak priloga u sličnoj upotrebi: *silan zadovolje, pripravní dovolje*, odakle može nastati pridjev *dovoljan* (odnosi se na postanje pridjeva *ozoja* > *ozojan*). U *HER* (1993) Alemka Gluhaka ove se riječi ne spominju (v. i registar).

4. Etimologije ovih riječi je zaista teško izvoditi. Nikakvih slavenskih elemenata nemaju koji bi upućivali na slavensko podrijetlo. Stoga se mora zaključiti da se sigurno radi o aloglotemima. Etimologija koja *ozoja* izvodi iz romanizma, tj. iz tal. *assai*, premda ovaj tal. prilog ima gotovo isto značenje (“dosta, mnogo”), šepa u tome što tal. riječ ni u jednom tal. dijalektu ne pokazuje lenizacije, a ne može je imati ni u presumiranom obliku u starodalmatskom. Dakle bi otpala etimologija koja u *ozoja* vidi talijanizam.

5. No i same ove riječi upućuju na dva razna izvora: dok *ozoja* znači “odviše, suviše, veoma, jako”, pridjev *ozojan* sigurno upućuje ne na značenje “prevelik” nego na porijeklo riječi koja je iz područja srednjovjekovne alkemije i kemije. Upravo primjer *ozojno zlato* iz Lucidara 15. st. koji se tumači sa “ono se zna bolje na ognju nere drugi” na to upućuje. Ovo *zlato* nikako nije ni “veliko” ni “preveliko” nego zlato nad kojim je proveden postupak kojim se dobiva odgovor na pitanje da li je to zlato “čisto”. Kod čistog zlata provjera se u starini vršila na vatri. Tu se dakle radi o *kamenu kušniku* (francuski *pierre de touche*) kojim se provjerava čistoća zlata (i monete). Najstarija potvrda tog postupka meni se čini da ide u vrijeme oko 500-te godine prije Krista. Tu se javlja u grčkom jeziku termin *Λυδία λίθος* i *Λυδίη πέτρα* “kušnik, kamen kojim se provjerava čistoća zlata” u Bakhylida (pjesnik, oko 470. prije Krista) i Teokrita (270. godine prije Krista). U naših se leksikografa u latinskom tekstu taj kamen zove *lapis lydius*, kao sinonim za tal. *pietra di paragone* kako se taj kamen zove u talijanskom, a glagoli koji se odnose na ovaj postupak u talijanskom su *assaggiare* (13.st.) i *saggiare* (*un metallo*), s imenicama *assaggio* i *saggio dei metalli*. Osnova je lat. *exagium* (> grč. *ἐξάγιον*) “1. vaga, 2. šestina unce”, u lat. i *exaium* (991. godine, Montecassino), u našem latinitetu *axagium* (1326), *assagium* (1326), cf. *Lexicon latinitatis*, s.v. Ducange navodi za Rim 1295: *unum napum de auro ad faciendum asagium*, zatim *asagium* = *calmerium indiculum pretiorum*, pa *assagia de dictis monetis* (1356). On ima i oblike *assaia* “probatio, examen”, *cognitio assaiae monetae*, *assaiare* “examinare, probare”, *assaiator monetae*. Dakle bi *ozojno zlato* bilo zlato nad kojim je izvršena provjera čistoće. Ako se dakle osvrnemo na navedene potvrde, nameće nam se imenica *assaggio* > čakavski **osoj* (*a-a* > *o-o* kao *Catarum* > *Kotor*, *đ* > *j* kao mlet. *zogia* > *zoia*, čak. *međa* > *meja*, za lik *ozoja* v. t.7), sa lenizacijom **ozoj* te odatle normalan pridjev *ozojno zlato* “zlato nad kojim je izvršena provjera čistoće”. Provedena lenizacija ostaje romanistički problem. Može se raditi o promjeni tipa lat. *rosa* > *rusa* (Dubrovnik) koje pod utjecajem mletačkog dijalekta prelazi u *ruza*

i ruža (v. članak *rusa* u ERHS 3, 174). Radilo bi se o utjecaju mletačkog izgovora intervokalnog *s*.

6. Ovdje se sada moramo zadržati i na dva primjera iz Barakovića koji ima pridjev *ozojam* ali i imenicu *ožoja*. Pridjev nalazimo u "Vili" gdje se u paklu u 12. pjevanju (izdanje P. Budmani - M. Valjavac, SPH 17, Zagreb 1889) javlja u okovima duh *Jurja Smederevskoga*, alias *Đurđa Brankovića* = *Đurađ Smederevac* (*oko 1375 - †24.12.1456.). Autor veli:

*človika stah molit da mi se rači reć,
hoće li odoliti toj mucu nigdar već,
ki l' je grih tako grd u sebi ozojan,
komu je sinžir tvrd tač ružno dostojan.*

Duh Jurja Smederevca odgovara "otlačnim jezikom" i priznaje da je mnogo griješio i na taj način da je izdavao najvjernije prijatelje.

Mislim da treba čitati: *koji je to tako grd grijeh u sebi ozojan da zavređuje ove strašne okove*. Ovaj grijeh nije ni "velik" ni "prevelik" nego se mora prevesti kao "provjeren, ispitan". U talijanskom bi to bio *un peccato [as]saggiato, provato*. Dakle se u ovom primjeru iz Barakovića ne bi radilo o vezi s adverbom *ožoja* nego o vezi s imenicom **ozoj*, odnosno o odatle dobivenom pridjevu *ozojan*. Sam pridjev na tom mjestu mogao je biti i "iznuđen" zbog rime (*ozojan:dostojan*), s naglaskom na drugom slogu od kraja (-*đjan*: -*đjan*).

7. Drugi je primjer iz Barakovića, iz njegove "Jarule" gdje se javlja i imenica *ožoja*. Zbog adverbna *ožoja* i pridjeva *ozojan* AR naglašava da bi se ovdje moglo čitati *ozoja* (u Barakovića *x* može rijetko biti i za *z*).

Evo tog teksta:

*ni konca žalosti a tuzi ni broja,
ni čute svitlosti, ni mirna pokoja,
strašna je ožoja te muke trpiti,
zač bo ni zavoja čim rane zaviti.*

Gore smo u t. 5. naveli sve srednjovjekovne oblike za termin koji je služio za alkemijski postupak provjere zlata te nam tu najbolje dolazi potvrda koju donosi Ducange u obliku *assagia* gdje imamo i imenicu i femininum koji bi točno odgovarao našem u Barakovića potvrđenom obliku *ožoja:assagia* "kušnja, provjera" > **ožođa* > čakavski *ožoja*, s prijelazom *a-a* u *o-o*, *s* > *z* kao *rusa* > *ruza* > *ruža* (za *z* > *ž* v. niže i t. 5 pri kraju) i *đ* > *j* koji smo riješili u t. 5. Nije potrebno misliti da se u *ožoja* radi o slučajnom *x* za *z* kad u navedenim stihovima imamo jasno pisano *tuzi* i *zavoja*. Prema tome bi se ovdje moglo raditi ili o mletačkom izgovoru tipa *ruza* > *ruža* ili o "čakavskom" izgovoru tipa (Brač) *škocila macka i ražbila vrc*. Obična bi riječ glasila *ožoja*, femininum, pa bismo i za pridjev *ozojan* mogli misliti da je prema toj imenici izveden: *ožoja* > *ozojan*.

8. Ima međutim još jedna mogućnost da se dobije adjektiv *ozojan* koji smo u t. 5. izveli od *assagium*, odnosno od *assagia* (u t. 7.). Prednost tom drugom tumačenju nisam mogao dati jer se ono osniva na samo jednom tekstu (doduše i druge smo ove riječi nalazili u dosta skućenim potvrdama). U glagoljskim tiskanim *Mirakulima* iz 1508 (str. 127) nalazimo citat: *podaj ga* (= dragi kamen) *meštru od zoj, ufam da očeš imiti najmanje deset pinez srebrnih za nj* (cf. *AR*, s. v. *zoja*). Ovdje imamo romanizam *zoja* "dragi kamen" koji dolazi od mlet. *zogia*, furl. *zoe* = *zoje* = *zoea* = *zoe* (v. Pirona, s. v.) a u talijanskom glasi *gioia*, sve od lat. *gaudium* "veselje" koji u Romana ima značenje "veselje > nakit > girlanda > vijenac > dragi kamen". U našem *Lexicon latinitatis* potvrđeno je: *zoello* (1360), *zoiello* (1384), *zoia* (1284), sve u značenju "dragi kamen". Ima i potvrda iz Dubrovnika (1285) *zoia sclavonica de argento deaurata*. *AR* (23, 76) donosi naše talijanizme *zoja* (sve potvrde su iz Dalmacije) u značenju "dragulj, dragocjenost" te dijalektalno (Dubašnica) "oni traci na križu ili kojem svecu što iz glave izviri". Dakako ovaj talijanizam reflektira mletačke i furlanske oblike. Mletačke i furlanske potvrde znače i "corona di verdura, ghirlanda". Sve u svemu *meštar od zoj* koji smo kao potvrdu naveli iz *Mirakula*, značilo bi "meštar, obrtnik koji se razumije u drago kamenje", odnosno "znade provjeravati čistoću dragog kamenja, dijamanta, zlata". Ako prihvatimo misao da se u *meštar od zoj* krije siguran sintaktički talijanski kalk za *maestro delle zoe*, možemo vrlo lako od te romanske sintakse izvesti slavizaciju *meštar od zoj* > *ozojni meštar* pa dobivamo adjektiv *ozojan*, sa značenjem "koji se odnosi na provjeru dragog kamenja, dragocjenosti". Redukcija *od zoj* > *ozoj* (i *ozoja!*) je poznata upravo na terenu gdje se nalazi i adjektiv *ozojan*: *AR* (8,538) daje potvrde za ovu pojavu iz Dalmacije (Dubrovnik, Kašić, Ančić, Zoričić, Sasin), Hercegovine i Crne Gore. Upravo pred *z AR* donosi potvrdu *o zlaza = od zlata* (*Pjevanija crnogorska i hercegovačka*). Kako je ovo drugo tumačenje adjektiva *ozojan* izvedeno na osnovi rijetko potvrđenog romanskog sintaktičkog kalka, smatram ga manje vjerojatnim te dajem prednost izvođenju od lat. > tal. *assaggio* i (Ducange) *assagia*, gdje upravo ova zadnja riječ opravdava pojavu femininuma *ožoja* iz Barakovića.

9. Ako prihvatimo izvođenje P. Skoka *do volje* "po volji, po nahodjenju" > adv. *dovolje* "dosta" > adj. *dovoljan* "dostatan", onda zaista možemo od adv. *ozoja* izvesti adj. *ozojan*. Ali se semantika adjektiva i adverbna protivi tom izvođenju: ne može se značenje "provjeren, okušan (na osnovi kamena kušnika)" dovesti u vezu sa "odviše, mnogo, jako". I to bi trebalo izvoditi, ne adverb iz adjektiva, nego adjektiv iz adverbna pa dobiti *ozojno zlato = čisto zlato = provjereno zlato*. Dakle, moramo zaključiti da se u adverbu *ozoja* radi o posve drugom etimonu te da je homonimnost ovdje slučajna, sekundarna. Kad već govorimo o sekundarnoj homonimiji, navodim da se slučajna podudarnost s ovom riječi nalazi u dijalektalnom ruskom (Arhangel'sk) *ozoj* (m.) i *ozoja* (f.) ali u značenju "svadljivac" (cf. Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, II, 258). Preostaje nam da i u slučaju ovog adverbna, kada ni njega ne možemo izvoditi iz neke slavenske riječi ili

korijena, tražimo neki aloglotem. Kad se radi o adverbima općenito, poznato je da se i oni posuđuju, najprije kao imitirajuća poštapalica, a po tom i kao pravi adverb. Navodim kao dokaz naše turcizme *đoja, kođoja, bajagi, kobajagi* “tobože”. Tražeći aloglotem koji bi se mogao kriti u adverbu *ozoja*, moramo se složiti u tome da ova strana riječ mora našem adverbu odgovarati u fonetici (dakako s adaptacijom) i semantici. To je osnovni metodski postupak u etimološkom proučavanju. Nakon dostatnog traženja svih eventualnih mogućnosti ja sam se odlučio da u *ozoja* pokušam tražiti jedan grecizam koji se održao na našoj obali iz vremena kada je grčki utjecaj bio dosta jak (Dalmacija je pod utjecajem Bizanta sve do 12. st.: grčka se liturgija spominje u Zadru godine 1192). Kako sam već prije pokušao u *začeti/začinjati/začinjavac* tražiti grčki dijalektalni refleks $\delta\acute{\iota}\alpha \rightarrow \zeta\alpha$ – u grč. $\delta\acute{\iota}\alpha\kappa\omicron\nu\omicron\varsigma$ = lat. *diaconus*, morao sam i ovdje tražiti isti grčki refleks koji je zaista postojao u grčkom jeziku. Klasični grčki prijedlog $\delta\acute{\iota}\alpha$ “kroz, potpuno, u, od, uz, iznad” služi i kao prefiks za pojačanje značenja: $\delta\acute{\iota}\alpha\eta\eta\rho\omicron\varsigma$ (Sophocles) “vrlo, jako, odviše suh”. Ovaj $\delta\acute{\iota}\alpha$ u dijalektu daje *za* (Eolija) te kao prefiks također služi za pojačanje značenja: $\zeta\acute{\alpha}\pi\lambda\omicron\upsilon\tau\omicron\varsigma$ (Herodot, Euripid) “vrlo bogat”. Osnovni grčki pridjev, koji bi ovaj prefiks pojačavao, bio bi: *o os* “sam, jedini, jedinstven, bez premca”, adverb odatle *o ov* (Hesiod) znači “samo, jedino”. Dakle moramo pretpostaviti u slučaju adverba *ozoja* stari grecizam naše obale u obliku * $\zeta\acute{\alpha}\omicron\iota\omicron\varsigma$ u značenju “jako, vrlo jedinstven, bez premca”, adverb * $\zeta\acute{\alpha}\omicron\iota\omicron\nu$ “jako, vrlo, jedinstveno, veoma, mnogo, odviše”. Osnovno **zaoja* dobilo je u našem jeziku završno -a kao u *sasma, veoma*, a tijekom vremena se izvršila metateza **zaoja* > *ozoja* kod čega je kratko *a* normalno u našem jeziku dalo *o* (tip: *palatium* > *polača, facialis* > *poculica*, sa dva *a-a* > *o-o* u *Catarum* > *Kotor, Massarum* > *Mosor*). Tek kasnije kad su grecizam *ozoja* i alkemijski pridjev romanizam *ozojan* izgubili vezu s matičnim jezikom te se kao izolanti u jeziku, u svijesti, poistovjetili (deetimizacija i reetimizacija), dolazi nakon “naslona” među riječima (kod *ozoja* nakon izvršene metateze) i do vezivanja u svijesti s talijanizmom tal. *assai* “dosta”. U stvari se radi jednom o našem dijalektalnom grecizmu (*ozoja*) a drugi put o alkemijskom terminu romanskog porijekla (imenica **ozoj[a]* = *ožoja*, pridjev *ozojan*), sve iz područja srednjovjekovne kemije (*assaggio* = *assaggia* = *assaia dei metalli*). Kod toga je mogao sudjelovati dakako i sintagmem *meštar od zoj* koji smo naveli, ako su se u svijesti povezali talijanizam *zoja* i *ozoj[a]*.

15. Dodatak povijesti jezikoslovnih termina *rječnik* i *zvanik* u hrvatskom jeziku

1. Termin *rječnik*. Kada gledamo na samu morfologiju termina *rječnik*, moramo reći da ona u svemu odgovara slavenskoj tvorbi riječi. U staroslavenskom je tvorba od *rečь* sa sufiksom -*ьnikь* u *rečьnikь* normalna tvorba: Miklošičev “Lexicon palaeoslovenicum” donosi značenje *rečьnikь* “accusator, govornik (u parnici)”

(Šišatovački "Apostol", 1324) i "rhetor" (potvrde: "Dictionarium trilingue" Polyarpova iz 1704, te glagoljski tekstovi). Tipovi tvorbe su: *trěbьnikъ* "oltar", *istočьnikъ* "izvor", *světьnikъ* "svijeća", *sborьnikъ* "crkvena knjiga, *Ecclesiastes*", *rčьnikъ* > *ručnik*, *zlatьnikъ* (11.st.). AR 14 (1955) donosi za termin *rječnik* ova značenja: "1. knjiga u kojoj se tumače riječi nekog jezika, 2. besjednik, govornik, 3. brbljav čovjek, 4. govornica, soba u samostanu za razgovor s posjetiocima (kalk za lat. *parlatorium*)". Potvrde su za *rječnik* "vokabular" iz autora i leksikografa, prema AR i inače, za ovo značenje: Vitezović (*vocabularium* = *rečnik*, *slovník*; AR ne potvrđuje ovaj izvor), Belostenec (1740, v. niže t.4), Kavanjin (druga polovica 18.st.), Bella (1785, 2. izd.), Kanižlić (druga polovica 18.st.), Kalić (Dubrovčanin, 1784), dakako Vuk (1818). Za Značenje 2. potvrda je Kožičić (1531), značenje 3. Radnić (1683). U značenju 3. je za "verbosus", u značenju 2. je stari kalk prema grč. *εἶρω* "reći, govorim", *ῥήμα* "riječ, govor" > *ῥήτωρ* "govornik". Dakle je *rječnik* u svim značenjima kalk prema grčkom uzoru (za značenje 1, v. t. 2 ovdje). Postoje i varijante *rječenik* (Stulli, iz Polyarpova), *rječnica* (Belostenec, Voltić), *rječopis* (Zaničić, 1762), *rječoslovník* (Voltić, 1803), *rječoslovje* (Stulli, 1806). Ostali su termini, sinonimi za *rječnik*, nabrojani u mom članku iz 1976 (*Jezik* 24, 141-142): *dikcionar*, *gazofilacij*, *glosar*, *leksik*, *leksikon*, *tezaurus*, *vokabular*, *blago jezika* (za *tezaurus*, kalk), *rječoslozje*, *imenik*, *pravoslovník*, *zbororječnik*, *ričoslovník*, *rječna knjiga*, *rječnjak*, *rukoslovník* (kalk, njem. *Handwörterbuch*), *slovoknjiga*, *slovník* (Mikalja), *slovar* (Stulli, Mažuranić-Užarević), *slovoslovlje* (Tanzlinger), te *zvanik* (kalk za tal. *vocabulista*, iz njemačke leksikografije). Imamo, dakle u našoj povijesnoj leksikografiji ništa manje nego 27 izraza kojima su naši ljudi adaptirali strane riječi ili nastojali stvoriti vlastitu za osnovnu leksikografsku priručnu knjigu. Među tim izrazima ima dakako mnoštvo kalkova prema stranim uzorima a i domaćih neologizma.

2. Kada se govori o semantici ovog termina, o značenju "vokabular", moramo reći da se i tu radi o kalkiranju stranog modela: uzmemo li za osnovu grčke riječi *γλῶσσα* ili *λέξις*, sve "riječ", te izvedenice iz grčkoga u liku grč. *γλωσσάριον* = lat. *glossarium*, odnosno grč. *τὸ λεξικὸν βιβλίον* > (poimeničenje adjektiva iz sintakse) *λεξικόν* = lat. *lexicum*, vidimo da se iz sintakse *slovní priručnik* dobiva poimeničenjem riječ *slovník*, odnosno iz sintakse *rječna knjiga* riječ *rječnik*. Od *slovo* i *slovník* dobivamo *slovar* tako da se kalkira sufiks u *glosar*.

3. Kada sam o terminu *rječnik* godine 1976. pisao u *Jeziku* br. 24, imao sam potvrdu iz Reljkovića (1767) *vocabularium* = *ričnik* te iz Belostenčeva *rječnika* (1740), s time da je tu riječ autor unio tek pri kraju knjige, s.v. *vocabularium* = *rečnik*, *rečnica*, (dalmatice) *slovník*. Kako mi je bilo poznato da je Vuk Karadžić koristio za svoj rad na *rječniku* i hrvatsku leksikografiju, zaključio sam da je i Vuk Karadžić za svoj termin *rječnik* upotrijebio Belostenčevu riječ.

4. Da je u Belostenca riječ *rječnik* unesena kao njegova tvorba, mogao sam zaključiti po tome kako je unesena u *rječnik*. On pod *lexicon* i *lexicum* vrši uputu

na *dictionarium*, a tu daje poduži tekst, ne dajući termina *rječnik*: “1. *rečih na red postavljenih knjiga, vučeča kaj vsaka dijačka (= latinska) reč z drugim jezikom znamenuje, 2. ova ista knjiga ku vu rukah imaš, dijačkoga, horvatskoga i slovinskoga jezika navučitelica*”. Slično veli s.v. *lexica = navuk, znanje rečih ka kaj znamenuje, s.v. lexicographus = rečne knjige pisec*, u hrvatskom dijelu s. v. *rečnica = vocabularium, dictionarium, glossarium* (u 2. knjizi nema termina *rečnik!*). Tek pri kraju djela s.v. *vocabularium* donosi značenje za latinsku riječ *rečnik, rečnica, slovník* (ovo: *dalmatice*). Budući pak da njegov leksikografski drug isusovac Jambrešić (1742) u rječniku uopće nema riječi *rječnik* (ni *rječnica*) [on ima *slovník, rečna knjiga, slovoknjiga, mala rečna knjiga, slovoknjig pisec, rečoknjig napravitel, skupspravljavec koj dikcionarium spišuje, sve s.v. dictionarium, glossarium, lexicon, vel lexicum, lexicographus*], zaključio sam da je termin *rječnik* Belostenčeva tvorba kojoj osim toga on ili priređivač ne daje prednost [u 2. knjigu unesena je samo *rečnica* iz prve knjige, nema ni *rječnik, ni slovník ni slovar*].

5. Godine 1979. javio se u vezi s poviješću termina *rječnik* u Vuka Karadžića i Vladimir Gudkov (*Naš jezik* 24, 1-2, 1979, 34-39). On donosi da se termin *rječnik* u Srba nalazi prije Vuka u *Njemačkoj gramatici* (Beč, 1772) S. Vujanovskoga, da postoji u *Rečniku grečesko-slavenskom* (1803), da ga ima S. Lazarević (*srpsko-njemački*, 1774, 1793, 1802, 1806, 1814) te da ja u Beču izašao i *Mali rečnik V. Luštine* (1794). Najvažnija je njegova opaska u tome da se termin *rječnik* nalazi u ruskom već 1704. Zaključak bi bio da Vuk Karadžić termin *rječnik* nije uzeo iz hrvatske leksikografije nego iz slavenosrpske knjige koja se javlja u 18.st. Tom zaključku bih ja dodao da je Belostenčev slučaj ipak mogao odigrati stanovitu ulogu jer je mogao Vuka uvjeriti u sinkronost stare srpske (slaveno-srpske) i hrvatske knjige.

6. Prilog VI. Gudkova za povijest našeg termina je vrlo važan, naročito njegova napomena iz koje proizlazi da bi u Srba termin mogao potjecati kao slavenosrbizam iz ruskoga jezika. Zaista u Fedora Polykarpova-Orlova, u njegovu *Lexicon trijazyčni* (Moskva, 1704), upravo *Rusko-grčko-latinskom rječniku*, nalazimo termine *rečnik* (*rečnik*) i *rečenic* (*rečenic*), i to u značenju “1. govornik, rječit čovjek, 2. leksikon, rječnik” (cf. Gudkov, *o.c.*, str. 39).

7. Iza članka VI. Gudkova i ja sam nastavio tražiti potvrde za termin *rječnik* u Hrvata, starije od Belostenčeva rječnika iz 1740. Već smo prije znali da se u Vitezovićevu rukopisnom “*Lexicon*”-u (oko 1700) nalaze rusizmi *točka* (= *punctum*) i *zapeta* (= *comma*). On ima i *dvojtočka* i *dvotočje za duo puncta*. Ovi su rusizmi izašli na svjetlo dana otkada se Vitezovićev *Lexicon* stao upotrebljavati kao izvor za *AR*. Ispisivao ga je na listiće, slova R-Ž, profesor Antun Šimčik (iza 1952) koji je za *AR* ispisao oko 80.000 listića (cf. *Ljetopis HAZU* 70, 1965, str. 58). Kako upravo sada pripremam izdanje Vitezovićeva *Rječnika* (rukopis), imao sam prilike da ustanovim, u vezi s navedenim rusizmima, da se u tom rječniku

zaista nalazi mnoštvo, često nepotrebnih, rusizama, te da tvrdnja da je i termin *rječnik* preuzet u Hrvata iz ruskoga, može stajati.

U tom rječniku nalazimo npr. ove posve ruske riječi:

- a. *propterea* = (i) *segoradi*,
quare = (i) *voskoju*.
- b. rusizmi bez hrvatske semantičke jednadžbe:
signum interrogationis = *vasprositeljna*,
signum aspirationis = *udiviteljna*.
- c. ovaj tip (kao *b*) nalazimo i ovako:
accentus acutus = *oštra* (f.),
accentus gravis = *teška* (f.).
- d. Slično unosi rusizme s.v.:
donec = (i) *dokleže*,
*idem*¹ = *tožde*,
*idem*² = *tažde*,
insula = (i) *ostrov*,
secum = (i) *soboju*,
tecum = (i) *stoboju*.

Iz svega izlazi da se Vitezović dobro koristio ruskim izvorima za svoju jezikoslovnu terminologiju, rjeđe i za "slavenske" sinonime iz ruskoga (v. *a* i *d* ovdje). Primjere navedene ovdje pod *b* ubacio je sa strane (naknadno), što je dokaz da mu je ruski tekst bio pri ruci i nakon prvotne redakcije djela. Dokaz da je *rječnik* preuzeo iz ruskoga teksta, nalazim i u tome što Vitezović, kao ikavac, inače ima tvorbu *ričnik* u:

oratorius = (i) *ričnički*,

oratorie = (i) *ričnički*, *po ričničku*,

orator = *krasorečnik*, *besednik*, *beseditelj*, *govornik*, *ričnik*, *molnik*, *govorčin*
[ekavizam u *krasorečnik* je naknadno ubačen sa strane u tekst rječnika!].

rhetor = *govornik*, *govorenja učitelj*, *dobroričnik*, *pravoričnik*.

8. Možemo, dakle, zaključiti da je Vitezović, kao što je iz ruskoga preuzeo termine *točka* (i *dvotočka*) i *zapeta*, uz ostale rusizme koje smo naveli u t. 7, preuzeo i termin *rječnik* (*rečnik*, v. t.1 ovdje). Da je sam skovao riječ, kada je za *govornik* imao *ričnik* (i slične izvedenice), mogao je i za termin *vocabularium* staviti ikavski oblik *ričnik*, jer se radi o istoj tvorbi. Ekavizam mu je "uletio" na osnovi predložka gdje je imao *rečnik*. Sličan mu je ekavizam "uletio" i u slučaju naknadno sa strane dodanom *krasorečnik* (v. gore t. 7, s.v. *orator*). No odgovor na pitanje odakle je Vitezović preuzeo svoje rusizme teško je dati. Jedino sam mogao konstatirati da mu za to nije služio rječnik Fedora Polikarpova-Orlova iz 1704 (cf. F. Polikarpov, *Leksikon trejazyčnyj* = *Dictionarium trilingue*, Moskva 1704, reprint H. Keipert,

München 1988). U nj doduše nalazim *leksikon* = *rečnik*, *vocabularium*, *dictionarium*, ali on nema termine *voskoju*, *vasprositeljna*, *udiviteljna*, *oštra*, *teška*, *soboju* (v. naprijed 7, a, b, c). Slično bismo mogli misliti da mu je bila pri ruci "Hrammatika" Meletija Smotrickoga (izd. 1619, s mnogo izdanja iz kasnijeg vremena, cf. reprint O. Horbatscha, München 1974): on doduše ima *točka*, *ostraja*, *teškaja*, ali nema termine *vasprositeljna*, *udiviteljna*, ni riječi *tožde*, *tažde*, *sobojo*, *stoboju*, *dokleže* (ima *dondeže*). Dakle sigurno se može tvrditi da Vitezoviću za njegove rusizme ne služi ni Polikarpov ni Smotricki, barem prva izdanja ovih autora. Prema tome možemo samo utvrditi da je Vitezović za svoje rusizme posezao za nekim ruskim (ukrajinskim) gramatičkim i leksikografskim priručnicima, a pitanje o tome koji bi to priručnici bili ostavljamo za kasnije proučavanje, premda su već i ovi koje smo naveli u t. 7 dobri indikatori koji će biti vrlo dobro pomagalo u identifikaciji Vitezovićevih ruskih izvora. U svakom slučaju, pojava rusizama u Vitezovićevu rječniku može biti i refleks općeg trenda 17. st. koji se očitovao u rusificiranju glagoljskih liturgijskih tekstova (Levaković, Terlecki) kao posljedica katoličkog univerzalizma i želje Rima da sve Slavene na osnovi jednog kulturnog jezika privede u krilo Zapadne crkve. S time u vezi treba istražiti ne radi li se ovdje u Vitezovića o svjesnoj političkoj težnji kojoj je cilj predobivanje Slavena za njegovu Veliku Hrvatsku.

9. Ako dakle uzmemo za sigurno da je termin *rječnik* u Vitezovićevu *Rječniku* uzet iz nekog ruskog teksta, nastaje pitanje kako je ovaj termin došao u Belostenčev *Rječnik* (1740). Kako je Belostenec umro 1675, a termin se *rječnik* ne javlja kod natuknica u slovima *A-U* nego tek kod *V*, može se zaključiti da je ovaj termin ušao u rječnik u vrijeme dotjerivanja rukopisa rječnika koje je izveo pavlin Andrija Mužar (*1689) ili Jeronim Orlović (1695-1746). Kako nam nije poznato da bi se Belostenec u radu služio nekom ruskom leksikografskom literaturom, moramo se pitati i o tome kako je taj termin mogao u nj stići, ako je stigao iz nekog Vitezovićevega teksta koji je (Vitezović) taj termin poznavao na osnovi ruske leksikografije. Najvjerojatnija mi se čini teza da se radi o Vitezovićevu pravopisnom priručniku koji je on objavio godine 1700., doduše pod latinskim naslovom ("Orthographia illyricana"), ali u kojem je moglo biti i nešto hrvatske terminologije za osnovnu leksikografsku djelatnost (*točka*, *zarez*, *rječnik*, i sl.). Odgovor na ovo pitanje dat će se tek kada se pronađe ovaj Vitezovićev *Hrvatski pravopis* iz 1700. u nekoj makulaturi, slično kao što je u makulaturi pronađen njegov zidni kalendar iz 1697. O tome da bi se u slučaju našeg termina *rječnik* u Vitezovića ili Belostenca moglo raditi o samostalnoj, poligenetski nastaloj tvorbi u našim stranama, ne može biti govora. Da je takva mogućnost postojala, sigurno bi se termin *rječnik* (*ričnik*) uz termin *slovník*, vremenski prije i češće javio. Termini *slovník* (Mikalja), *slovar* (u nas samo Stulli, 1806, i Mažuranić-Užarević 1842) i *glosar* su kod nas postojali cijelo vrijeme i nigdje nisu zamjenjivani terminom *rječnik*. On je, dakle, siguran

rusizam i u Vitezovića i u Belostenca, a potom i u ostalih, i leksikografa, i običnih ljudi, sve do naših dana. On je danas posvudan: *slovník* i *slovar* su nestali, a zadržali su se u drugih Slavena (*slovar* u Rusa, Ukrajinaca, Bugara, Slovenaca, a *slovník* u Poljaka i Čeha te Slovaka).

10. Termin *zvanik*. Na pitanje termina *zvanik* "rječnik, glosar" ne bih se vraćao da nije uskrsla nova činjenica u tumačenju postanja tog termina. U *Jeziku* 24 (1976) kazao sam da se radi o kalku koji je izveo autor rječnika "Zvanik talijansko-hrvatski", djela koje je imalo neobičnu sudbinu praktičnog jezičnog priručnika (dosada su zabilježena četira izdanja, sva tiskana u Veneciji: 1655, 1704, 1737, 1804). Tada sam taj termin, koji se javlja izolirano i samo u jednoj ediciji, protumačio kao kalk prema lat. *vocare* "zvati" za lat. *vocabularium* = *zvanik*. Na ovaj način, premda smo se približili rješenju, nismo protumačili zašto bi se u nas javljao maskulinum prema neutrumu u latinskom jeziku (*vocabularium*). Trebalo je reći da je maskulinum ili prema *slovník* ili prema maskulinumu koji imamo u tal. *vocabulario*. Dakle moglo bi se raditi o kalku prema talijanskom jeziku. No nova činjenica o kojoj je riječ, leži u tome da se takva praktična leksikografija koja kao priručnik služi putnicima i trgovcima na putovanjima po krajevima Evrope, zove drugdje terminom *vocabulista*. Upravo takav *Njemačko-talijanski vocabulista* u zapadnoj Evropi javlja se u Veneciji kao *Utilissimus vocabulista* već od 1477. Dakle, naš termin *zvanik* za "rječnik, jezični vodič (njem. Sprachführer)", koji se javlja također kao mletačko izdanje od 1655, bio bi upravo kalk za lat. *vocabulista* (ne *vocabularium*). Dakako, veza je s lat. *vocare* "zvati", ali u kalku prema *vocabulista* imamo traženi maskulinum (sufiks *-ik*) za lat. *-ista*. Mislim da je ovo sretnije rješenje. Kod sufiksa je u tvorbi mogao imati utjecaja i sufiks u terminu *slovník* (potvrde su u dalmatinskih leksikografa: Mikalja, 1651, Bella, 1728).

11. Zaključak. Ovdje smo dali svoj dalji prinos za povijest hrvatske jezikoslovne terminologije. I u nas i u Srba termin *rječnik* (*rečnik*) predstavlja rusizam koji se u Rusa javlja kao leksikografski termin oko početka 18.st. (u ruskom kalku prema grčkome, v. t. 2 ovdje). Najprije se ovaj danas pretežit termin u leksikografiji javlja u Vitezovićeve *Rječniku* iz oko 1700, zatim u Belostenčevu *Rječniku* iz 1740 (u nj vjerojatno na osnovi Vitezovićeve izgubljenog *Hrvatskog pravopisa - Orthographia illyricana*, iz 1700). Zatim ovaj termin preuzimaju Reljković (1767), Kanižlić (1759-1780), Kalić (Dubrovčanin, 1784). U sjevernoj Hrvatskoj u 19. st. ovaj termin prevladava nad svim sličnim terminima (*slovník*, *slovar*, i sl.). Za prevagu termina *rječnik* u Hrvata općenito nad terminom *slovník* (dakako i *slovar*) odlučnu je ulogu odigrala hrvatska gramatička terminologija koja je imala termin *riječ* za "vocabulary, njem. das Wort, franc. le mot" gdje nije mogla konkurirati riječ *slovo* "littera". U početku 19.st. termin se *rječnik* javlja od 1806 ("Rječnik mali"), u Rožića (*Vocabularium ili rečnik*, 1822), u Veselića (1853, 1854), Drobnića (1846-1849) te i u Šuleka (1860). Kao izoliran slučaj javlja se termin *slovar* u Mažuranić-Užarevićeve *rječniku* (1842). Što se tiče povijesti hrvatskih pravopisnih termina,

ovdje u zaključku ove rasprave, treba još dodati i to da je i Vitezovićeva potvrda za točka (i dvotočka, kao dakako i *zapeta*, koja je u Hrvata posve zaobidena kao termin), u nas rusizam, te da potječe iz istog ruskog izvora iz kojeg i termin *rječnik*. Što se pak tiče rijetkog termina *zvanik* koji služi u leksikografiji praktične namjene u jednoj ediciji s izdanjima u 17., 18, te 19.st., on je kalk prema nazivu *vocabulista* za takve praktične rječnike ("vodiče", njem. *Sprachführer*) koji se javljaju od 15.st. u zapadnoj Evropi (Njemačka, Italija).

LITERATURA

1. AR = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, izd. HAZU, 1-23, 1880-1976.
2. A. Bailly, *Dictionnaire grec-français*, Paris, I-II, 1950.
3. J. Baraković, *Djela J. Barakovića*, Stari pisci hrvatski, priredili P. Budmani i M. Valjavac, Zagreb 1889.
4. C. Battisti-G. Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, I-V, 1948-1957.
5. A. Dauzat, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Paris 1938.
6. Ducange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, I-VIII, Graz 1954.
7. ERHS, v. Skok.
8. F. Fancev, *Građa za pjesnički leksikon hrvatskog jezika*, Građa HAZU 15, 1940, 182-200.
9. H. Frisk, *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1960-1970.
10. A. Gluhak, *Hrvatski etimološki rječnik*, Zagreb 1993.
11. VI. Gudkov, *O pojavi termina "rečnik" i njegovoj afirmaciji u srpskoj leksikografiji*, Naš jezik 24 (1-2), 1979, 34-39.
12. HER, v. Gluhak.
13. V. Jagić, *Enciklopedia slavjanskoj filologiji*, I istorija, Moskva 1910.
14. W. Lehfeldt, *Eine Sprachlehre von der Hohen Pforte*, Slavistische Forschungen 57, 1989.
15. W. Lehfeldt, *Eine serbokroatische Aljamiado-Handschrift aus dem 15. Jhrdt.*, Zeitschrift für Balkanologie 27 (2), 1991.
16. A. Leotti, *Dizionario albanese-italiano*, Roma 1937.
17. *Lexicon latinitatis medii aevi Jugoslaviae*, I-II, 1973-1978.
18. W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1968.
19. F. Miklošić, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Wien 1862-1865.
20. A. Nazor, *Primjeri arhaičnih i rijetkih riječi u dosad nepoznatom glagoljskom tekstu Lucidara*, Filologija 24-25, 1995, 285-289.
21. H.J. Niederehe, *Romanische u. slavische Sprachen in polyglotten Sprachführern u. Lexica des 16. Jhrdt.*, Natalitia J. Schröpfer, München 1991.
22. G.A. Pirona, E. Carletti, G.B. Corgnali, *Il nuovo Pirona*, Udine 1935.
23. J. Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern-München

- 1959.
24. V. Putanec (i sur.), *Priručnik za proučavanje povijesti leksikografije*, priredio V. Putanec, Zagreb 1992.
 25. V. Putanec, *Podrijetlo nekih novijih jezičnih termina u hrvatskom književnom jeziku*, Jezik 24, 1976-77, 141-149.
 26. V. Putanec, *Eléments d'étymisation*, *Suvremena lingvistika* 7-8, 1973.
 27. V. Putanec, *Poliglottni ar.-perz.-grč.-srp. i ar.-perz.-grč.-hrv. rukopisni konverzijski priručnici s konca 15.st. na Porti u Carigradu (Knjižnica u Aja-Sofiji, mss. 4749 i 4750)*, *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik* 16, 1990, 237-244.
 28. REW, v. Meyer-Lübke.
 29. P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb 1971-1974.
 30. P. Skok, *O stilu Marulićeve "Judite"*, Zbornik Marko Marulić, Zagreb 1950.
 31. J. Šetka, *Hrvatska kršćanska terminologija*, I, Šibenik 1940.
 32. M. Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1953, ss.

RÉSUMÉ

I°

ENCORE UNE FOIS SUR L'ÉTYMOLOGIE DE MOTS CROATES ZAČINJAVAC ET ZAČINKA

S'arrêtant sur l'apparition évidente d'un calque linguistique au grec ποιέω "1° faire, 2° chanter" dans les "Lugats" constantinopolitains (15-ème s.), serbe (A) et croate (B) [ποιητής = (A) *tvorac* = (B) *pjevalac*; ποιήσόν μοι τροπάριον = (A) *počni mi dugu pesmu*, (B) *popjevaj...*], l'auteur revient au problème de l'étymologie des mots croates *začinjavac* (Marulić) et *začinka*. Il constate que les verbes *početi* et *začeti* primitivement ne voulaient pas dire seulement "commencer à faire qc., entonner" mais qu'ils pouvaient signifier aussi "faire qc., exécuter" et par suite qu'un *začeti pjesmu* voulait dire tout simplement "exécuter, chanter une poésie". Mais le fait que le croate de la côte possédait tout le temps le verbe primordial *pjevati* = *pēti* "chanter" et ses dérivés, amène l'auteur à présumer pour la côte un calque linguistique (qui correspondrait au čakavien semblable *jačiti* "chanter") au grec διάκονος sous forme **zák* (d'où **zāčiti*) qui trouve sa parallèle dans le *zago* de l'Italie du Nord. Au moment où le mot **zák* et **zāčiti/zāčniti* deviennent incompréhensibles pour la conscience, on cherche à lier le mot à une racine existante dans la conscience et c'est ainsi que la conscience s'attache au mot *začeti* "exécuter, faire > pjevati, zapjevati (l'influence du mot grec)" et on forma ensuite les dérivés *začinati*, (interférence avec *činiti*) *začinjati*, *začinavac*, *začinjavac*, *začinalac*, *začinka* (connection avec *popjevka*). Au surplus, l'auteur a trouvé encore une autre possibilité d'élaborer l'étymologie de notre série: un grécisme **zaci*/**zak* donnerait en dalmato-romain un substantif **zacina* (en provenance du syntagme [*cantio*] **zacina*), en croate de la côte **začina* qui en connection avec *popjevka*, donnerait

začinka, d'où à son tour dérivent *začinati* / *začinjati*, *začinavac* / *začinjavac*. On trouve le même phénomène en Europe de l'Ouest où le mot correspondant au *διάκονος* grec le *minister* de la Vulgata devient le *menestrel* (en Provence) et le *ménétrier* en français, avec signification "(aussi) versificateur, poète". L'influence du grec en Croatie côtière existe chez nous jusqu'au 12-ème siècle.

II°

ETYMOLOGIE DE MOTS CROATES "HAPAXES", ADVERBE *OZOJA*, SUBSTANTIF *OŽOJA* ET ADJECTIF *OZOJAN*

1. En ce qui concerne le sens des mots croates cités, on apportait seulement: *ozoja* = très, trop, beaucoup, *ožoja* "le sens non déterminé", *ozojan* "très grand, trop grand". L'étymologie qui expliquait la provenance de la série par ital. *assai* fut rejetée.

2. L'auteur passe en revue les textes concernant toutes les attestations, et il constate:

3. L'adverbe *ozoja* serait un grecisme de la côte croate: le reflet par *ζα-* du grec classique *διά-* dans le rôle du préfixe au sens d'amplification (type: *ζάπλοτος* "très riche") serait un adverbe **ζάοιον* au sens "tres, fortement, uniquement, beaucoup, par trop" qui donnerait en croate **zaoja*, par métathèse *ozoja* (*a* > *o* comme *poculica* < *facialis*).

4. S'arrêtant sur la citation d'un "Lucidarius" croate-glagolitique du 15-ème s. où il est dit pour *ozojno zlato* "l'or mis à l'épreuve" qu'il est reconnu mieux au feu qu'ailleurs, l'auteur analyse la terminologie de la chimie médiévale (*lapis lydius*, *assaggio*, *saggio*, *exagium*, *assagia*, tout pour la méthode de la vérification de la pureté des métaux) et il constate que le substantif *ožoja* pourrait provenir d'un *assagia*: *assagia* > **osoja* > **ozoja* > **ožoja* (*a-a* > *o-o* comme *Catarum* > *Kotor*, *đ* > *j* comme vén. *zogia* > *zoia*, frioul. *zoe*, čak. *međa* > *meja*, lénisation comme lat. *rosa* > *rusa* > *ruza* > *ruža*). Une prononciation à la vénitienne ou un cakavisme du type (à Brač) *škocila macka i ražbila vrc* donnerait **ozoja* > *ožoja*.

5. L'adjectif *ozojan* proviendrait d'un **ozoj* (< *assaggio*) ou **ozoja* dans le sens de la chimie médiévale cité.

6. La citation *meštar od zoj* ("Mirakuli" glagolitiques de 1508) qui serait un calque de l'italien, pourrait, elle aussi, donner un adjectif *ozojan* en croate, et il serait possible que le calque pouvait intervenir quand la série fut isolée, déétymsée, réétymsée et quand on a commençait à l'attacher à l'adverbe italien *assai* "assez".

III°

UN AJOUT À L'HISTORIQUE DE TERMES LINGUISTIQUES *RJEČNIK* "VOCABULAIRE, DICTIONNAIRE" ET *ZVANIČNIK* "VOCABULAIRE" DANS LA LANGUE CROATE

1. En 1967, l'auteur a soutenu l'idée que le mot *rečnik*, trouvé dans le Dictionnaire de Belostenec (1740), serait forgé par l'auteur et que le mot fut emprunté après par Vuk Karadžić pour sa terminologie. En 1979, c'est Vl. Gudkov qui soutient que le mot *rječnik* ne fut pas repris par Karadžić au texte de Belostenec, étant donné que le terme se trouve dans la lexicographie slavénoserbe du 18-ème s. et qu'il serait repris du russe ("Lexicon triglottique", de Fedor Polycarpov-Orlov, Moscou, 1704).

2. L'auteur constate, en vérité, que le mot se retrouve dans le dictionnaire manuscrit de Paul Vitezović de cca 1700 (*vocabularium* = *rečnik*, *slovník*) et étant donné que dans le même dictionnaire on retrouve aussi d'autres russismes (*točka* = *point*, *zapeta* = *virgule*, *vasprositeljna* = *signe d'interrogation*, *udiviteljna* = *signe d'exclamation*, *oštra* = *accent aigu*, *teška* = *accent grave*, et autres), il constate que tous ces mots ont été repris par Vitezović à une source russe. Par conséquent, tous ces mots (*točka*, *dvotočka*, *rečnik* = *rječnik*) représenteraient des russismes dans la langue croate d'aujourd'hui.

3. L'auteur esquisse aussi l'étymologie des termes en question: *rječnik* (= *rečnik*), et *slovník* sont des calques repris au grec *γλωσσάριον* ou *λεξικόν*, *slovar* par substitution du suffixe dans *glossarium*.

4. Chez les Slaves d'aujourd'hui existe *slovar* chez les Russes, Ukrainiens, Bulgares, Slovènes, et *slovník* chez les Polonais, Tchèques et Slovaques, tandis qu'en Croatie c'est le mot *rječnik* qui prévalut sur tous les autres termes au 19-ème s. Il y a une exception en 1842 dans le dictionnaire de Mažuranić-Užarević (il retient le mot *slovar*).

5. Le terme *zvanik* "le dictionnaire, le vocabulaire" qui se trouve en terme seulement dans l'édition "Zvanik talijansko-hrvatski" (1655, 1704, 1737, 1804), est un calque à l'italien *vocabulista* (*vocare* = *zvati* = *appeler*), le terme qu'on trouve en Vénétie depuis le 15-ème s. pour les "guides" linguistiques (en allemand "Sprachführer"), une édition servant aux commerçants dans leurs voyages par l'Europe, le rôle que tenait aussi le "Zvanik" mentionné de chez nous.

Mots clés:

I°:

La langue croate. Etymologie de mots croates: *začinjavac* "poète", *začinjati* "chanter", *začinka* "la poésie". Lat. *diaconus* et *minister* en Europe.

II°:

Les mots croates: *ozoja*, *ozojan*, *ožoja*, les termes chimiques moyenâgeux: *lapis lydius*, *assagia*, *assagiare*.

III°:

Les mots croates: *rječnik*, *zvanik*. Lat. *vocabulista*. Les russismes en croate. Les dictionnaires de Vitezović (cca 1700), Belostenec (1740).